

# MASROP E-Dergi

*Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi (MASROP E-Dergi)*

*E-Journal Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Conservator-Restorers (MASROP E-Dergi)*

## *MASROP E-Dergi 13.1*



*Aksel TİBET*  
*Anısına*

**Nisan 2019**

© MASROP E-Dergi, 2019



**Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi**  
**MASROP E-Dergi**

*E-Journal Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Conservator-Restorers*

MASROP E Dergi Ulusal Hakemli bir e-dergidir.

*MASROP E Dergi is a National Refereed Journal*

Türkçe olarak yılda 2 sayı (Nisan ve Kasım) yayınlanır.  
Published in Turkish annually in two issues (April and November)

**Yayın Sahibi / Publication Proprietor**

Uğur Alanyurt

**Elektronik Sayfa ve Grafik Tasarım / Web and Graphic Design**

Selçuk Öztürk

**E-Dergi Tasarım / E-Journal Design**

Öğr. Gör. (MA) Ceren Baykan (TÜ); Doç. Dr. Daniş Baykan (TÜ)

**Posta Adresi / Address**

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,  
I. Bina, Kat 1, oda nu.: 106, Klasik Arkeoloji Laboratuvarı, Güllapoğlu Yerleşkesi  
22030, Merkez / Edirne

**Telefon / Phone**

0-284-235 95 27 Dâhili: 1202

**E-posta Adresi / E-mail**

masrop.e.dergi@gmail.com

**İnternet Adresi / Web Address**

<http://www.masrop.org>

<http://dergipark.gov.tr/masrop>

**ISSN: 1307-4008**

**Ön Kapak:**

*Tasarım: Ceren Baykan (Trakya Ü.)*

*Fotoğraf: Erkan Özaydın*

**Arka Kapak:**

*MASROP E-Dergi'nin Yayın kuralları*

**Cilt 13 Sayı 1 Nisan 2019**

Bu e-dergide yayınlanan makalelerin yayın hakkı saklıdır. MASROP E-Dergi'de yer alan makaleler tekil ve toplu şekilde dijital veya matbu olarak çoğaltılamaz. Yazılar ve görseller hiçbir şekilde ticari olarak kullanılamaz. Bilimsel yayınlarda kaynak gösterilerek alıntı halinde kısmi kullanımı mümkündür. Makalelerin görsellerinin bilimsel amaçlı kullanımı yazarının iznine bağlıdır. Makale görselleri kaynak gösterilmediği sürece yazarına aittir. Makalelerdeki yazın ve görsel içeriğin yasal sorumlusu yazarıdır.

**Kurucu ve Onursal Başkan / Founder and Honorary Chief Editor**

Oktay Ekinci (1952 / Vefat 15 Ekim 2013)

**Yayın Kurulu / Editorial Board**

**Başkan / Editor**

Doç. Dr. Daniş Baykan (Trakya Ü.)

**Yardımcı Başkan / Deputy Editor**

Dr. Ergün Karaca (Trakya Ü.)

**Düzenleme ve Dizgi / Redaction and Editing**

Ceren Baykan (Trakya Ü.)

**İngilizce Düzenleme / English Redaction**

Doç. Dr. Emma Louise Baysal (Trakya Ü.)

**Elektronik Sayfa Sorumlusu / Webmaster**

Uğur Alanyurt (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.)

**Onursal Yayın Kurulu / Honorary Editorial Board**

Prof. Dr. Belkıs Dinçol (İstanbul Ü. emekli) Prof. Dr. Turan Efe (Bilecik Şeyh Edebali Ü. emekli)  
Prof. Dr. Mehmet Özdoğan (İstanbul Ü. emekli) Prof. Dr. Nuran Şahin (Ege Ü. emekli)  
Prof. Dr. Elif Tül Tulunay (İstanbul Ü. emekli) Dr. Aksel Tibet (İFEA İstanbul / Vefat 26 Ocak 2019)  
Dr. Işık Şahin (Trakya Ü. emekli)

*Yayın Kuruluna ilaveten / In addition to the Editorial board*

**Yayın Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board**

*Ünvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Sümer Atasoy (Karabük Ü. emekli) Prof. Dr. Serdar Aybek (Celal Bayar Ü.)  
Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Demet Binan (Mimar Sinan G.S.Ü.)  
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Serra Durugönül (Mersin Ü.)  
Prof. Dr. Bekir Eskici (Gazi Ü.) Prof. Dr. Timur Gültekin (Ankara Ü.)  
Prof. Dr. Gül Gürtekin Demir (Ege Ü.) Prof. Dr. Gül Işın (Akdeniz Ü.)  
Prof. Dr. Necmi Karul (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem (Mimar Sinan G.S.Ü.)  
Prof. Dr. Sevgi Lökçe (Atılım Ü.) Prof. Dr. M. Sacit Pekak (Hacettepe Ü.)  
Prof. Dr. Gürcan Polat (Ege Ü.) Prof. Dr. Ayla Sevim Erol (Ankara Ü.)  
Prof. Dr. Hamdi Şahin (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Gülsün Umurtak (İstanbul Ü.)  
Prof. Dr. Ahmet Yaraş (Trakya Ü.) Doç. Dr. Sennur Akansel (Trakya Ü.)  
Doç. Dr. Çiler Altınbilek Algül (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü.)  
Doç. Dr. Adnan Baysal (Trakya Ü.) Doç. Dr. Yener Bektaş (Ahi Evran Ü.)  
Doç. Dr. Özgü Çömezoğlu Uzbek (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Arzu Demirel (Mehmet Akif Ersoy Ü.)  
Doç. Dr. Yeşim Doğan (Ankara Ü.) Doç. Dr. Kenan Eren (Mimar Sinan G.S.Ü.)  
Doç. Dr. Melda Ermiş (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay (İstanbul Ü.)  
Doç. Dr. Lale Doğer (Ege Ü.) Doç. Dr. İlkan Hasdağlı (Trakya Ü.)  
Doç. Dr. Semiha Kartal (Trakya Ü.) Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger (Akdeniz Ü.)  
Doç. Dr. Aşkın Özdizbay (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Hasan Peker (İstanbul Ü.)  
Doç. Dr. Müjde Peker (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Ayça Tiryaki (İstanbul Ü.)  
Doç. Dr. Murat Türkteki (Bilecik Şeyh Edebali Ü.) Doç. Dr. Gülgün Yılmaz (Trakya Ü.)  
Dr. Ahmet İhsan Aytek (Mehmet Akif Ersoy Ü.) Dr. Baki Demirtaş (Trakya Ü.)  
Dr. Cevdet Merih Erek (Gazi Ü.) Dr. Öznur Gülhan (Ankara Ü.)  
Dr. Burcu Kırmızı (Mimar Sinan G.S.Ü.) Dr. Hüseyin Köker (Süleyman Demirel Ü.)  
Dr. Nil Köroğlu Orbeyi (Mimar Sinan G.S.Ü.) Dr. Serdar Mayda (Ege Ü.)  
Dr. Alptekin Oransay (Anadolu Ü.) Dr. Hüseyin Murat Özgen (Mimar Sinan G.S.Ü.)  
Dr. Hüseyin Sami Öztürk (Marmara Ü.) Dr. Deniz Sarı (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)  
Dr. Feyzullah Şahin (İzmir Demokrasi Ü.) Dr. Fatma Banu Uçar Çakan (İstanbul Ü.)  
Dr. Derya Yalçıklı (Çanakkale 18 Mart Ü.) Dr. Fuat Yılmaz (Trakya Ü.)  
Dr. Nalan Damla Yılmaz Usta (Süleyman Demirel Ü.) Dr. Aslıhan Yurtsever Beyazıt (İstanbul Ü.)  
Dr. S. Melike Zeren Hasdağlı (Trakya Ü.)



# MASROP E-Dergi 13.1

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi

## Nisan 2019 Hakemleri

Prof. Dr. Sedef Çokay-Kepçe	İstanbul Ü.
Prof. Dr. Nuran Şahin	Ege Ü. <i>emekli</i>
Doç. Dr. Sennur Akansel	Trakya Ü.
Doç. Dr. Gülay Apa Kurtişoğlu	Trakya Ü.
Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay	İstanbul Ü.
Doç. Dr. İlkan Hasdağlı	Trakya Ü.
Doç. Dr. Aşkım Özdizbay	İstanbul Ü.
Doç. Dr. Gülgün Yılmaz	Trakya Ü.
Dr. Baki Demirtaş	Trakya Ü.
Dr. Ergün Karaca	Trakya Ü.
Dr. Alptekin Oransay	Anadolu Ü.
Dr. Nil Orbeyi	Mimar Sinan G.S.Ü.
Dr. Feyzullah Şahin	İzmir Demokrasi Ü.
Dr. Murat Tozan	Ege Ü.
Dr. Fuat Yılmaz	Trakya Ü.





## İçindekiler

MASROP E-Dergi Künye Bilgileri	ii
MASROP E-Dergi Yayın ve Yayın Danışma Kurulları	iii
Bu Sayının Hakemleri	iv
İçindekiler	v
Editörden	vi
İstanbul Arkeologlar Derneği'nin Karabel Anıtının Tahribiyle İlgili Basın Açıklaması	vii
<b><i>Araştırma Makaleleri</i></b>	
Danış Baykan Allianoı'dan Sağlık Kültüne İlişkin Metal Buluntu Örnekleri <i>Examples of Metal Finds From Allianoı Related to the Health Cult</i>	1-15
Gülşah Günata Klaros'tan "Ghidici Tipi" Bronz Pandantifler <i>"Ghidici Type" Bronze Pendants from Klaros</i>	16-29
Mesut Yılmaz - Bekir Eskici - Mevlüt Eliüşük - M. Serdar Akgönül - Y. Selçuk Şener Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması Ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları <i>Work on the application of reinforcement and underwater conservation techniques to the remains of the Hasankeyf Mardinike Social Complex</i>	30-51
Müjde Peker İzmir Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşimindeki Hellenistik Konuta İlişkin İlk Değerlendirmeler <i>Preliminary Results relating to the Hellenistic House in the Izmir Nif Mountain Ballıcaoluk Settlement</i>	52-61
Uğur Genç Askeri Müze Koleksiyonunda Mimar Sinan'a Atfedilen Pergel <i>A set of compasses attributed to Mimar Sinan in the collection of the Military Museum</i>	62-73

## Editörden

Arkeoloji camiamız ile dünyamıza insancıl katkıları yadsınamayacak; aynı zamanda MASROP E-Dergi Danışma Kurulu Üyemiz değerli meslektaşımız Alaeddin Aksel Tibet'i (12 Eylül 1956 / 26 Ocak 2019) kaybetmenin derin üzüntüsü içerisindeyiz. Dergimiz nezdinde Aksel Tibet'i anmak amacıyla, Nisan 2019 sayımız; Dergimizin kuruluşundan itibaren destekleyen, Danışma Kurulumuzda yer alarak katkı sunan Değerli Bilim İnsanı Aksel Tibet'in anısına atfedilmiştir. Bu nedenle Yayın Kurulu adına ben "Alliano'i'dan Sağlık Kültüne İlişkin Metal Buluntu Örnekleri", Danışma Kurulu adına Doç. Dr. Müjde Peker "İzmir Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşimindeki Hellenistik Konuta İlişkin İlk Değerlendirmeler" ile bu sayıya dahil olduk. Bu sayıda, önceliklere ilaveten "Klaros'tan "Ghidici Tipi" Bronz Pandantifler", "Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamlaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları" ve "Askeri Müze Koleksiyonunda Mimar Sinan'a Atfedilen Pergel" isimli makaleler olmak üzere toplam 5 araştırma makalesi bulunmaktadır.

ULAKBİM, ODİS ve TR Dizin süreçleri devam etmektedir. 2018 ve 2019 sayılarımızın denetimlerini başarıyla tamamlamayı ümit ediyoruz. Kasım 2018 sayımızdan itibaren e-dergimiz hem ana siteden (<http://masrop.org/>) hem de DergiPark üzerinden (<http://dergipark.gov.tr/masrop>) eş zamanlı olarak yayınlanmaktadır. *Academia.edu* hesabı (<https://trakya.academia.edu/MASROPEdergi>) haricinde diğer sosyal medya adresinden (<https://www.facebook.com/profile.php?id=100011943347621>, <https://www.facebook.com/Masrop-E-Dergi-229069657464751/>, [https://twitter.com/masrop\\_edergi?lang=tr](https://twitter.com/masrop_edergi?lang=tr)) de duyuru ve çağrılar yapılmaktadır. MASROP E-Derginin Nisan 2019 sayısının yoğun yükünü benimle birlikte üstlenen Ceren Baykan ve Ergün Karaca başta olmak üzere Yayın ve Danışma Kurulumuza, İngilizce kontroller için Emma Baysal'a ve bu sayı için emek veren Hakemlerimize teşekkürlerimi sunarım.

Kültürel varlıklarımızın yok oluşları, Mart ayı başında Karabel Kaya Anıtı ve 15 Nisan 2019'da Notre Dame Katedrali bizi derinden yarayalan sadece iki acı örnek. Bu iki örnek tarihsel çerçeveleri çok uzak olmasına karşın her ikisi de insanlığın ortak değeri olması açısından son derece önemliydi. Bu aşamada yapmamız gereken her ikisi için de bundan sonra alınan önlemleri yapılan planlamaları takip ederek bu korkunç olaylardan hem kendileri hem de sayısız değerimiz için pozitif sonuçlar, çıkarımlar elde etmektir. Karabel Kaya Anıtı'na dair Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin basın açıklamasını bu yazının ardından okuyucularımızla paylaşıyoruz. Kültürel varlıklarımızı tüketebileceğimiz birer miras gibi görmektense, yarınlara aktarmaya zorunlu olduğumuz birer emanet olarak algılayabileceğimiz; insanlığın ortak kültürel değerlerine sahip çıkabildiğimiz, bilim yolunda aydınlık ve başarılı yarınlara dileklerim ve Saygılarımla...

Doç. Dr. Daniş Baykan

## KARABEL ANITININ TAHRİBİYLE İLGİLİ BASIN AÇIKLAMASI

(Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi: <https://www.arkeologlardernejist.org/aciklama.php?id=36> )

3200 Yaşındaki Anıt Gözümüzün Önünde Yok Edilirken Seyirci Kalmayalım!



*Arkeofili* internet sitesinde 5 Mart 2019 tarihinde yayımlanan bir haber ile Karabel Anıtı'nın bir kez daha tahrip edildiğini öğrendik. Defineciliğin neden olduğu tahribatların giderek arttığı son günlerde, bu konuyla ilgili açıklama yapma gereği duymaktayız.

Tahrip edilen Karabel Anıtı, MÖ 5. yüzyılda 'tarihin babası' Herodotos'un hatalı olarak Mısır'a atfettiği ancak Anadolu'nun ilk İmparatorluğu, Hitit İmparatorluğuna bağlı Mira Kralı'nın Sardeis-Ephesos yolundaki hâkimiyetinin izidir ve yaklaşık 3200 yaşındadır. MÖ 2. binyılda Seha, Mira ve Harpalla ülkeleri sınırlarının kesiştiği, Nif (Kemalpaşa) Dağı ve Bozdağlar arasındaki Karabel Geçidi'nde yer alır. Anıtın üzerinde Anadolu'da icat edilen ve yaklaşık 1000 yıl kullanılan Anadolu Hiyeroglif Yazısıyla anıtı yaptıran Tarkasnawa, "Mira Ülkesi Kralı Kupanta-Kuruntiya'nın torunu, Mira Ülkesi Kralı Alantalli'nin oğlu, Mira Kralı Tarkasnawa" diye yazdırmıştır. Ana kaya yüzeyinde, Hitit kıyafetli bir erkek mızrak ve yay ile betimlenmiştir.

Nif Dağı ve Boz Dağların uzantısı Mahmut Dağı arasındaki doğal bir geçitte, kadim Sardeis - Ephesos yoluna hâkim doğal bir kayanın üzerindeki konumuyla anıt; insanın ve doğanın birlikte oluşturduğu bir coğrafi alan olarak özgün bir kültürel peyzajın parçasıdır. Anıt, antik yollar, yeryüzü şekilleri ve zengin bitki örtüsü içerisinde kendine özgü bir çevre oluşturmuştur. Sadece nesne olarak değil, tarihi ulaşım ağının bir parçası olarak arkeoloji alanında bölgesel ölçekte bağlamların kurulabilmesi için önemli bir izdir. Üzerindeki Anadolu hiyeroglifi yazı ise, MÖ 2. binyıl Anadolu'su hakkında önemli bir bilgi kaynağıdır. Anıt, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında 1. grup taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenip, çevresinde koruma alanı belirlenmiştir.

Anıt ve çevresi, Kemalpaşa - Torbalı karayolu genişletme çalışmaları ve definecilik faaliyetleri ile uzun yıllar tahrip edilmiştir. Yakın çevresinde tespit edilen diğer anıtlar (Karabel B, C1 ve C2) ve antik yolun kaya üzerindeki izleri, yol genişletme çalışmaları sırasında yok edilmiştir. 1926-1935 yıllarında İzmir Valisi olarak görev yapan Kazım Dirik'in, anıtın yerini vurgulamak için yaptırdığı tek kemerli bir tak da yol genişletme çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır.



Çizim: Hawkins,J.D.(1998). “Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel”, Anatolian Studies(48):6.

Özgün kültürel peyzaj içerisinde yol genişletme çalışmalarından geriye kalan tek anıtın (Karabel A), defineciler tarafından sürekli tahrip edildiği, bölgedeki bilimsel araştırmalar sırasında da belgelenmiş ve yetkililere bildirilmişti. Yakın dönemdeki yeni yol genişletme çalışmaları sırasında da anıt üzerine dinamit yerleştirmek için yuvalar açılmış, ana kaya aşındırıcı kimyasallara maruz bırakılmış, elektrikli kırıcı-delici aletler ile anıt yüzeyinde kırıklar oluşturulmuştu. 30 Mayıs 2017 tarihinde Müge Anlı tarafından sunulan TV programında, Nif Dağı'nda defne olduğu söylentisinin yayınlanmasıyla anıtın önünde ve çevresinde çok sayıda derin kaçak kazı çukuru açılmıştı. Bengi İnak isimli vatandaşın belgeleyip Arkeofili internet sitesinin duyurduğu ve yetkililere bildirilen son büyük tahribat, 3200 yıldır sağlam kalan anıtın alt yarısının büyük oranda parçalandığını göstermektedir. Sürekli tahrip edildiği açıkça görülen bu anıt ve çevresinde ne yazık ki günümüze kadar hiçbir kalıcı önlem alınmamıştır.

Definecilik, sermaye birikiminin alt yapı, üst yapı projeleri ile kültürel mirasımızın hergün alt üst edilerek korumasız ya da yönetimsiz bırakılmasının konjonktürün bir parçası olduğu ülkemizde, kültürel mirasın karşılaştığı risklerden sadece biridir. İnsan ve doğanın ortak varlığı Karabel Anıtı ve çevresi de ne yazık ki, her gün definecilik faaliyetleri ile tahrip edilen kültürel mirasımızın sadece bir parçasıdır; ancak her parçası gibi yokluğu telafi edilemez, yeniden inşa edilemez, geri konulamaz. Definecilik faaliyetlerine sit alanları dışında belli koşullarda denetimli olarak izin veren düzenlemeler, dedektör satışının serbestliği gibi konuyla ilgili yasal boşluklar ve bu yasal boşlukların kullanılmasıyla definecilerin dernekleşmesi (8 Ocak 2019 tarihli açıklamasıyla dernek kendi kendini feshetmiştir), kendi süreli yayın organlarına sahip olabilmeleri, ana akım medyanın yayınları oldukça eski ve sosyo-kültürel bir sorun olan defineciliği neredeyse teşvik eden bir politikaya işaret etmektedir. Ana akım medya rating uğruna arkeologlar ve toplumun definecilikle aldatılan kesimini karşı karşıya getirmeye çalışmaktadır. Oysa bu faaliyetlerle tahrip edilen arkeolojik varlıklar ve doğa sadece arkeologların değil tüm insanlığın ortak zenginliğinin parçasıdır. Bu zenginliği korumak bilimin,



toplumun ve devletin ortak görevidir ve bu konuda tüm taraflar üzerine düşeni yerine getirmelidir.



Tahribat Sonrası Durum (Fotoğraf: Bengi İnak, Arkeofili)

“Arkeolojik miras hassas ve yenilenemeyen bir kültürel kaynaktır” (ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması Tüzüğü-1990, Madde 3). Bu mirasın korunması gerek toplum gerekse devletler için etik ve hukuki bir sorumluluktur. Nitekim, uluslararası anlaşmalar, Anayasa (63. madde) ve kanunlar (2863 sayılı kanun) ile bu sorumlulukları tanımlanmıştır. Karabel Anıtı'nın tahribatı, ülke genelinde ören yeri gibi statülere sahip olmadığından sürekli güvenliği sağlanamayan kırsal alandaki arkeolojik varlıkların korunması için uzun yıllardır talep edilen arazi teşkilatının acilen kurulması gerektiğini bir kez daha göstermektedir. Karabel Anıtı, doğal çevresini oluşturan orman ve bölgedeki diğer arkeolojik varlıklarla bütüncül bir koruma anlayışı içinde yaşam alanı olarak ele alınmalı, alan yönetimi ve yönetim planı kavramları eşliğinde bir koruma planlamasına konu olmalıdır. Bu çalışmalarda uzmanların yanı sıra toplumun da paydaş olarak kabul edilmesi ve koruma odaklı çevre düzenleme çalışmaları toplum ve koruma alanı arasındaki ilişkiyi olumlu yönde güçlendirecektir.

Kültürel zenginliği maddi zenginlik olarak gören yaklaşım en tepeden tabana kadar farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır; kimi zaman turistik faaliyetler için pazarlanacak bir nesne, kimi zaman da Karabel örneğinde gördüğümüz gibi söylencelere dayalı hazine avcılığı kılığına bürünmesi gibi... Karabel Anıtı'nda yaşanan son tahribatın ve kaybın tüm taraflar için yol gösterici olmasını diliyoruz. Nesli tükenen ortak bir varlık olarak arkeolojik mirası, yaşam alanlarımıza değer katması, geçmişi aydınlatması için hep birlikte korumalıyız.

**Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi**

**07.03.2019**

## Klaros’tan “Ghidici Tipi” Bronz Pandantifler

“Ghidici Type” Bronze Pendants from Klaros

Gülşah GÜNATA\*

### Öz

Bu çalışmada Klaros Apollon Kutsal Alanı’nda ele geçmiş 15 adet bronz halka formulu pandantif ele alınmaktadır. Makalede yer verilen pandantifler kutsal alanda Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda, tapınak ve sunak kontekstlerinde, MÖ geç 8 / erken 7. yüzyıl tabakalarında bulunmuşlardır. Balkanlar ve Kuzey Yunanistan’da sadece mezarlar – özellikle kadın mezarları – ve kutsal alanlarda ele geçen benzer örnekler pandantiflerin kökeni ve kullanım amacı ile ilgili bilgiler sağlamaktadırlar. Özellikle Klaros pandantiflerinin birebir benzerlerinin bulunduğu Makedonya’da Marvinci’deki bir rahibe mezarı bu objelerin kemer süsü olarak kullanımını göstermiştir. Balkanlar ve Kuzey Yunanistan’da buldukları alanlar – kadın mezarları ve kutsal alanlar – bu objelerin günlük hayatın bir parçası olmadıklarını ve dini anlamlarını göstermektedir. Klaros’ta tapınak ve sunak kontekstlerinde bulunan pandantiflerin tıpkı Balkanlar’daki gibi bir rahibeye ait giysi parçaları olduğu ya da sunu niteliği taşıdığı düşünülebilir. İlginç bir nokta, Klaros’ta bronz sunu objelerinde karşımıza çıkan altın yaldız geleneğinin söz konusu pandantiflerde görülmemesidir. Buna dayanılarak bu pandantiflerin Klaros’a başka merkezlerden getirildiği önerilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Klaros, Kutsal Alan, Sunu, Ghidici, Bronz Pandantif

### Abstract

*In this study, 15 circular shaped bronze pendants from the sanctuary of Apollo at Klaros have been analyzed. The pendants were discovered in late 8th / early 7<sup>th</sup> century B.C. contexts in the areas related to Artemis and Leto, in temple and altar contexts. Similar objects found in graves – especially female burials – and sanctuaries from the Balkans and northern Greece provide important information about the origin and function of these pendants. According to the burial of a priestess from Marvinci in Macedonia, which reveals exact parallels for the Klaros pendants, these objects were decorative parts of a belt. Their find spots in the Balkans and northern Greece – female burials and sanctuaries – indicate that these pendants were not daily objects but had religious functions. We can suggest that the pendants that were found in the temple and altar contexts at Klaros might also be parts of a dress of a priestess or votive offerings. It is interesting that the bronze pendants do not show any trace of the gilding technique, which is a Klarian tradition we see in almost every bronze object at Klaros. Therefore, it is likely that the pendants were not local productions but were imported.*

**Key Words:** Klaros, Sanctuary, Votive, Ghidici, Bronze Pendant

\* Dr. Gülşah Günata, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul, ggünata@ku.edu.tr. orcid.org/0000-0002-8549-9407.

Bu çalışmada, Klaros'ta Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda bulunmuş bronz pandantifler ele alınmaktadır<sup>1</sup>. Makalenin konusunu oluşturan malzemenin bulunduğu Klaros Apollon Kutsal Alanı İzmir ili, Menderes ilçesi, Ahmetbeyli sınırları içinde, Antik Çağ'da Smyrna'yı Ephesos'a bağlayan yollardan biri olan Ahmetbeyli Vadisi (Ales) taban düzlüğünde yer almaktadır.

Kent dışı kutsal alanlar grubunda yer alan Klaros, Antik Yunan dünyasının Apollon'a adanmış üç büyük kehanet merkezinden biriydi. İki ana kente bağlı oluşu Klaros'un ayırt edici özelliklerinden biridir (Günata 2018: 201-210). Kuzeyde yer alan Kolophon Arkhaia (Değirmendere) kutsal alana 13 km, güneydeki Notion (Kale) ise 1,6 km uzaklıktadır<sup>2</sup>. MÖ 13. yüzyılda kuruluşundan MS 4. yüzyılda terkedilişine kadar kehanet merkezi olarak işlevini sürdürmüş olan Klaros, Apollon dışında Leto ve Artemis'e de ev sahipliği yapmaktaydı<sup>3</sup>.

Makale kapsamında incelenen 15 adet bronz pandantif Klaros Apollon Kutsal Alanı'nda Artemis ve Leto ile ilişkilendirilen sektörlerin kazıları sırasında bulunmuştur<sup>4</sup>. Kutsal alanın tamamında MÖ 6. yüzyılın ortalarında başlayan yeniden yapılanma çalışmaları tüm sektörlerde (Apollon, Artemis, Leto) mimaride izlenebilmektedir. Bu yeniden yapılanma evresinde alanın tamamında 10. tabaka olarak adlandırılan iri taşlarla oluşturulmuş güçlü bir taban söz konusudur. Bu tabanın oluşturulma nedeninin kutsal alanın tarihi boyunca sorun oluşturan taban suyu yükselmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Şahin 2015: 398). MÖ 8/7. yüzyıl yapılanması tüm sektörlerde bu 10. tabaka altında saptanabilmiştir. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Artemis'e adanmış Arkaik sunağın altında MÖ geç 8/erken 7. yüzyıla ait yapının da yine Artemis'e adanmış daha erken bir sunak olduğu düşünülmektedir (Günata 2017: 75-77). Yine Artemis sektöründe MÖ 6. yüzyıl tapınağının ve ikinci Hellenistik tapınağın altında MÖ 8/7. yüzyıllara tarihlenen yapılar saptanmıştır. Artemis sektöründe bulunmuş 3 örnekten 2 tanesi (Katalog 13, 14) Artemis'e adanmış Arkaik Dönem sunağının kazıları sırasında altta yer alan daha erken yapı (Resim 1.b) ile ilişkili tabakadan, sonuncusu ise (Katalog 15) yine Artemis'e adanmış ikinci Hellenistik Dönem tapınağının (Resim 1.c) altında sadece çok küçük bir bölümü açığa çıkarılmış yapının içinden ele geçmiştir<sup>5</sup>. Makale kapsamına alınan diğer 12 örnek (Katalog 1-12) Batı Onur Anıtları sektöründe açığa çıkarılan ve Leto ile ilişkilendirilen MÖ 6. yüzyıl tapınağının altında, daha erken ve sadece temelleri korunmuş megaron planlı yapının (Resim 1.a) tahrip tabakasından, ana oda içinden bulunmuştur (Şahin 2014: 14)<sup>6</sup>. Bu yapı MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir yangınla tahrip olmuş ve üzerine MÖ 6. yüzyıl tapınağı inşa edilmiştir.

Adı geçen pandantifler asimetrik dairesel bir gövde ile dikdörtgen formda bir sap kısmından oluşmaktadırlar. Ön yüzü hafifçe bombeli iken arka yüzey düzdür. Dikdörtgen sap üzerinde dekoratif amaçlı kazıma çizgiler yer almaktadır. Pandantifler sadece ön yüzden görülmek

<sup>1</sup> Makale kapsamında değerlendirilen bronz pandantifler ile ilgili çalışma yapmama izin veren ve çalışma süresince görüşlerini cömertçe paylaşan Klaros kazı başkanı sevgili hocam Prof. Dr. Nuran Şahin'e yürekten teşekkür ederim.

<sup>2</sup> Notion antik kentinin akropolisinin yer aldığı tepe yöre halkı tarafından "Kale" olarak adlandırılmaktadır.

<sup>3</sup> Kutsal alanın kuruluşu ile köken ve gelişimi için bk. Şahin 2012: 317-326.

<sup>4</sup> Artemis sektöründeki pandantiflerin ikisi (Katalog 13, 14) Fransız kazıları döneminde (1997), biri (Katalog 15) Türk kazıları döneminde (2006), Leto sektöründeki pandantiflerin ise tamamı (Katalog 1-12) Türk kazıları dönemindeki (2010-2013) çalışmalar sırasında ortaya çıkarılmışlardır.

<sup>5</sup> Günata 2017: 109-110. Hellenistik dönem tapınağı temelleri altında kalan Arkaik Dönem yapısının kazısı üstteki mimari elemanların korunması nedeniyle yapılamadığından bronz pandantifin bu yapıdan gelen tek örnek olup olmadığı sorgulanarak, Leto'ya adanmış yapı içinden 12 örneğin birlikte geldiği düşünüldüğünde, daha fazla sayıda buluntunun varlığı olasılığı göz önünde bulundurulabilir.

<sup>6</sup> Bu yapı Leto'ya adanmış Arkaik Dönem tapınağı olarak değerlendirilmektedir.

üzere yapılmış olmalıdırlar. Üst bölümdeki küçük delik, başka bir nesne üzerine asıldığını ya da dikildiğini düşündürmektedir. Bu tip pandantifler I. Kilian-Dirlmeier tarafından Romanya’nın Oltenia bölgesinde Ghidici’de ele geçmiş 72 örneğe dayanılarak Ghidici tipi olarak adlandırılmışlardır (Kilian-Dirlmeier 1984: 6–10; Jevtić 2007: 281 dn.11). Benzer örnekler Sırbistan’da Basarabi kültürüne ait mezarlarda<sup>7</sup>, Makedonya’da Marvinci’de bir rahibeye ait mezarda,<sup>8</sup> Vergina’da elit bir kadına ait mezarda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7, Levha 1 4, 6), Teselya’da Pherai Artemis Enodia Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 6-7, Levha 1 1-3, 13-15), Philia Athena Itonia Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7, Levha 1 8-12), kuzeybatı Yunanistan’da Dodona’da Zeus Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7, Levha 1 5), ve Samos’ta Hera Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7) ele geçmişlerdir. Ayrıca Bulgaristan’da farklı yerleşmelerden de çok sayıda benzer örnek ortaya çıkarılmıştır (Gergova 1987: 64, Levha 24-27). Vergina örneği sub-Protogeometrik döneme tarihlenirken Ghidici’de ele geçmiş pandantiflerin MÖ 9/8. yüzyıllardan önce kullanılmış olamayacağı ileri sürülmektedir (Kilian-Dirlmeier 1979: 9). Pherai ve Philia’da kutsal alanlarda bulunmuş örnekler Orta ve Geç Geometrik Dönem’e, Bulgaristan’da ele geçmiş örnekler de MÖ 8/7. yüzyıllara tarihlenmektedirler (Gergova 1987: 64). Farklı tiplerde olsa da muhtemelen benzer amaçlarla kullanılmış pandantifler Orta Balkanlar bölgesinde Tuna Vadisi yerleşimlerinde görülmektedir. Hırvatistan sınırları içinde Asseria’da mezar buluntusu olarak ele geçmiş uzun bir sap ve halkadan oluşan örnekler form olarak farklılık gösterse de benzer bir amaçla kullanılmış olmalıdırlar (Kukoč 2010: 97-126). Kadın giysileriyle ilişkilendirilmiş ve kemer apliği olarak değerlendirilmiş Asseria buluntuları MÖ 8. yüzyıla tarihlenmektedirler.

Klaros Apollon Kutsal Alanı’nda ele geçen bronz sunuların büyük çoğunluğunda altın yaldız izleri görülmektedir. Bronz üzerine altın yaldız geleneği Klaros’un belirgin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin 2015: 398). İlginç olan makaleye konu olan bronz pandantiflerin hiçbirinde altın yaldız izine rastlanmamış olmasıdır. Bu durum söz konusu objelerin Klaros geleneğinde Kolophon ülkesinde üretilmediğini, ithal malzeme olduğunu düşündürmektedir. Önemli bir diğer nokta ise söz konusu nesnelere Klaros Kutsal Alanı’nda sadece Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda bulunmuş olmalarıdır. Bu durum Klaros’ta belirgin şekilde karşımıza çıkan sunularda cinsiyet farkı ve anne ile kızına (Leto ve Artemis) aynı ya da benzer tipte sunu geleneğinin bir örneğidir<sup>9</sup>.

Görüldüğü gibi bu tür bronz pandantifler sadece bir bölgeyle sınırlı değildir. Geç Bronz/Erken Demir Çağ’da Kuzey Yunanistan ve Orta Balkanlar kaynaklı ya da etkili bronzların Yunanistan’da özellikle kutsal alanlarda yoğun şekilde görülmeye başlamaları söz konusudur. T. K. Andrews, Olympia’da Erken Demir Çağ’da yoğun şekilde görülen Kuzey Yunanistan

<sup>7</sup> Basarabi kültürü ve Klaros pandantiflerinin birebir benzeri örnekler için Jevtić 1994: 77-85. Basarabi kültürü ile ilgili bk. Jevtić 2016: 9-18. Basarabi ve Hallstatt kültürleri makalenin konusunu oluşturan bronz pandantiflerin ele geçtiği orta Balkanlar’da Demir Çağ’ında hâkim olan kültürlerdir. Bu iki kültür zamansal ve coğrafi farklılıklar göstermektedirler. Basarabi kültürü, Erken Demir Çağ boyunca, MÖ 9. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıla kadar, güneydoğu Avrupa’da özellikle Romanya bölgesinde hâkim bir kültürdür (Basarabi kültürü için Tasić 2004: 7-17). Hallstatt kültür bölgesi ise daha çok orta ve batı Avrupa’ya yayılmıştır ve MÖ 12. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasında egemen olmuştur (Hallstatt kültürü için Van der Vaart-Verschoof ve Schumann 2017). Basarabi kültürü zamansal olarak Hallstatt C ve D evreleriyle paralellik göstermektedir. Kilian-Dirlmeier Ghidici tipi pandantifler için tarihlendirme yaparken “Hallstatt C” döneminden bahsetmektedir (Kilian-Dirlmeier 1979: 9).

<sup>8</sup> Mitrevski 1999: 69-88, resim 1, 5, çizim 1, 3, 4; 2013: 230, 246 resim 91; Vassileva 2007: resim 4; Sokolovska 2012: 39-41 resim 11.

<sup>9</sup> Artemis ve Leto sektörlerinden gelen aynı tipte metal buluntular ve pişmiş toprak figürinler için Şahin 2014: 14-16; altın objeler için Şahin ve Günata 2016: 392.



ve Balkan kökenli nesnelere kişisel sunular olduklarını vurgular<sup>10</sup>. Bu kişisel sunular takı ve kemer parçaları (özellikle kolye, diadem ya da kemerlerin pandantif olarak değerlendirilebilecek sallanan parçaları) ya da giysilere dikilen dekoratif parçalar ile pazı bantları, küpe ve yüzüklerden oluşmaktadır (Andrews 1994: 193). I. Kilian-Dirlmeier de halka şekilli bu pandantiflerin özel sunu nesnelere değil, sunuları gerçekleştiren kişilerin giysilerinden parçalar olduğunu ileri sürmektedir (Kilian-Dirlmeier 1979: 8). Akılda tutulması gereken önemli bir nokta Geç Tunç Çağı'nda Orta Avrupa'dan Yunanistan'a kültürel ve dini bazı olguların yaygınlığıdır (Potrebica 2008: 189). Yunanistan, Balkanlar ve daha kuzeydeki bölgeler arasında Neolitik Çağ'dan itibaren net bir şekilde izlenebilen ilişkiler mevcuttur<sup>11</sup>.

Özellikle Makedonya'da Marvinci'de ortaya çıkarılan mezar buluntuları halka şekilli bu pandantiflerin kullanım amacıyla ilişkili net bilgi vermektedir (Mitrevski 1999: 69-88; 2007: 563-582). Otuz beş yaşlarında bir kadına ait mezarda çok sayıda bronz nesne orijinal konumlarında bulunmuşlardır (Mitrevski 2013: 230, 246 fig. 91). Gömünün bel bölgesinde bulunmuş 67 adet Ghidici tipi pandantif, altı sıra bronz düğme ile süslenmiş deri bir kemerin alt kısmına dikilmişlerdir (Mitrevski 1999: 87). Ortada disk şeklinde büyük bir kemer tokasıyla bağlanan kemer "tören kemeri" olarak adlandırılmış ve MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bu mezarda gömülü kişi tören giysileriyle gömülmüş yerel bir rahibe olarak değerlendirilmiştir (Mitrevski 1999: 88; 2007, 581)<sup>12</sup>. Erken Demir Çağ'da adı geçen mezarın bulunduğu Marvinci'nin de sınırları içinde yer aldığı Paionia bölgesinde egemen inanç güneş kültürüdür (Petrova 1999: 128-130). Güneş kültürünün en yaygın sembolü ise halka olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezarda ele geçen bronz objelerin rahibenin hizmet ettiği güneş kültü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Mitrevski 1999: 88). MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda ise Yunan dininden öğelerin Paionia'ya giriş yaptığı ve Apollon'un bölgenin baş tanrısı olduğu görülür (Petrova 1999: 130)<sup>13</sup>. Paionia halkı Apollon'un yanında Artemis'e de saygı göstermektedir (Petrova 1999: 135). Herodotos Hyperborelileri anlatırken Trakyalı ve Paionialı kadınların tanrıça Artemis'e adaklar adadığından bahseder (Hdt. 4.33). Ancak Apollon ve Artemis kültürlerinin Paionia'ya girişi çalışmamızın konusunu oluşturan pandantiflerin benzerlerinin bulunduğu mezarla ilişkilendirilemeyecek kadar geç görünmektedir (Petrova 1999: 138-142). Bu nedenle Klaros'ta Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda bulunmuş

<sup>10</sup> Andrews 1994: 182-195. Olympia'da çok sayıda bulunan bir diğer kişisel sunu nesnesi bronz kemer diskleridir. B. Fellmann Olympia'da Zeus kutsal alanında ele geçmiş bronz kemer disklerini detaylı şekilde yayınlamıştır (Fellmann 1984). Andrews Olympia'da bulunmuş kemer disklerinin de kuzey Yunanistan ve Balkanlar etkili olduğunu vurgular (Andrews 1994: 183).

<sup>11</sup> Potrebica 2008: 188. Uzak mesafe ilişkilerin yaygınlığı konusunda metal arayışının önemli bir sebep olduğuna dair öneriler bulunmaktadır. Örneğin, Bronz Çağa damgasını vurmuş olaylardan Troia Savaşı'nın sebebinin metal arayışı ile ilişkili olduğu öneriler arasındadır (Bouzek 1994: 224).

<sup>12</sup> Aşağı Vardar vadisinde yer alan Marvinci Antik Çağ'da Paionia olarak bilinen bölge sınırları içindedir (Sokolovska 2012: 7-8). İlyada'da Troia yandaşı olarak gösterilen Paionialılar (Hom. II, 848), Anadolu'dan Balkanlar'a göçmüş bir topluluk olarak kabul edilmektedirler. Araştırmalar Marvinci köyünün antik Paionia yerleşimi Doberos üzerinde kurulmuş olduğunu göstermektedir (Sokolovska 2012: 30). Kentte akropolisin 600 m güneyinde ortaya çıkarılan Licisin Dol mezarlığı daha önce adı geçen ünlü Paionialı rahibenin mezarına da ev sahipliği yapmaktadır (Sokolovska 2012: 36). Mezarlarda ele geçen bronz buluntuların bolluğu bölgenin bronz yataklarının zenginliğine bağlanmaktadır. Bölgede ele geçen bronz buluntular "Makedonya – Paionia bronzları" olarak literatürde yerlerini almışlardır ve özel bir grup oluşturmaktadırlar (Sokolovska 2012: 39). Bu bronz buluntular aynı zamanda ele geçtikleri bölgenin etnik yapısı konusunda da belirleyici rol oynamaktadırlar. Makalenin konusunu oluşturan bronz pandantifler de bu grubun içinde yer almaktadırlar. Makedonya/Orta Balkanlar bölgesi kültürlerinin tipik bir formu olarak karşımıza çıkarlar. Ancak daha önce de belirtildiği gibi özellikle Erken Demir Çağ'da bölgesel yayılım söz konusudur. Paionia kültürü için ayrıca bakınız; Petrova 1999.

<sup>13</sup> Yunan dininde Apollon'un özelliklerinden biri ışık ve güneş tanrısı oluşudur (Burkert 2007: 149; Morford ve Lenardon 2007: 64).

Ghidici tipi bronz pandantiflerin, Paionia’daki dini inanışlarla ilişkili olduğunu ileri sürmek doğru olmayacaktır.

### Sonuç

Birebir benzer pandantiflerin Oltenia-Romanya, Sırbistan, Marvinci-Makedonya’da çok sayıda bulunmuş olmaları ve özellikle Marvinci’de Paionia rahibesinin mezarında tam kullanım amacını kanıtlayan şekilde açığa çıkarılmaları, bu nesnelere Orta Balkanlar/Makedonya kültürlerinin orijinal üretimleri olduğunu göstermektedir. Sadece mezarlar ve dini kontektlerde ele geçmeleri bunların günlük hayatın bir parçası değil, özel bir kullanım alanına sahip olduğunu da göstermektedir.

Ghidici tipi bronz pandantiflerin Klaros’ta Artemis ve Leto ile ilişkilendirilen alanlarda tapınak içinden ve sunaktan gelmeleri önemlidir. Klaros’taki pandantiflerin buluntu yerleri, Balkanlar’daki örneklerde olduğu gibi kadınla ilişkili olduklarını düşündürmektedir. Klaros’ta Artemis ve Leto sektörlerinden gelen objeler evlilik, doğum, çocukluktan genç kızlığa ve kadınlığa geçişle bağlantılı sunulardır<sup>14</sup>. Bu pandantiflerin Klaros’a nasıl geldiği sorusu önemlidir. Batı Anadolu’daki bir kutsal alana Balkanlar/Makedonya kökenli bu nesnelere uzun bir yolculuk sonunda ulaştığı kesindir. Söz konusu pandantiflerin en belirgin kullanım şekli Marvinci’deki rahibe mezarından da anlaşıldığı gibi kemer parçası olmalarıdır. Bununla birlikte altın bir örneğin Vergina’daki aristokrat mezarında göğüs üzerindeki konumu farklı kullanım şekillerinin de varlığını göstermektedir.

Bu durumda Klaros’ta Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda ele geçmiş örnekler için ne söylenebilir? S. Verger, İtalya’da Daunia yöresinde bulunan steller üzerindeki betimlerde görülen pandantif benzeri objelerin kadın giysilerinin süslemesinde kullanılmalarından yola çıkarak Klaros’taki örneklerin tanrıça heykelinin giysisine dekoratif süs olarak dikildiğini ileri sürmüştür<sup>15</sup>. Her ne kadar bu düşünce uzun bir süre kabul görmüş olsa da Balkanlar ve Makedonya’daki diğer örneklerin ışığında farklı kullanım amaçları olabileceği gündeme gelmiştir. Sadece mezar ve kutsal alanlarda bulunmaları nedeniyle günlük hayatta kullanılmadığı düşünülen bu nesnelere Marvinci rahibesinin kült giysisinin parçası olan bir kemere ait oldukları göz önünde bulundurulduğunda Klaros’ta da bir rahibeye ait giysi elemanı olma olasılığı değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, Klaros’ta bu pandantiflerin ayrı ayrı Artemis ve Leto’ya sunu objesi olarak getirilip bırakılma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Tanrıçalara sunulmuş bir giysinin ya da kemerin parçaları olabilirler. Ayrıca bu objelerin buluntu yerleri Klaros’ta diğer tüm malzeme gruplarında görülen sunularda cinsiyet ayrımı ve Leto ile Artemis’e aynı ya da benzer tipte sunu geleneğinin de göstergesidir<sup>16</sup>.

<sup>14</sup> Artemis sektöründen ele geçen sunularla ve Klaros’ta Artemis kültürüyle ilişkili olarak bk. Günata 2017. Leto sektöründen bulunan malzeme ve Leto kültürüyle ilişkili olarak bk. Şahin 2014. Her iki tanrıça ile ilişkili sunular arasında kadının hayatındaki evrelerle ve kadının yaşamıyla bağlantılı takılar, giysilerle kullanılmış objeler ve pişmiş toprak figürinler yoğunluk göstermektedir. Pişmiş toprak figürinler arasında önemli bir grup kucağında bebek ya da küçük çocuk taşıyan *kourotrophos* figürinleridir. Bu figürinler tanrıçaların doğum ve çocuk bakımıyla ilgili rollerini göstermeleri açısından önemlidir.

<sup>15</sup> S. Verger Klaros’ta Artemis sektöründe ele geçmiş 2 pandantiftten (Katalog numarası 13, 14) 2010 yılında Denizli’de gerçekleştirilen “The Archaeology of Religion. Sanctuaries of Apollo in Anatolia” isimli sempozyumda bahsetmiş ancak bunları yayınlamamıştır. S. Verger’in Klaros pandantifleri ile İtalya’daki steller üzerindeki bezemeler arasında kurduğu bağlantıya ilişkin bilgi kişisel görüşmelere dayanmaktadır. İtalya’da Daunia’da ele geçmiş steller için Verger 2008.

<sup>16</sup> Şahin 2014: 14–16; altın objeler için Şahin ve Günata 2016: 392.

## Katalog

1. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları N13, 2010, -0,19 m

Ölçüler: Uzunluk: 6,2 cm Genişlik: 4 cm Kalınlık: 0,3 cm

Tanım: Tüm olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmı üzerinde yivler ve bir asma deliği yer alıyor. Daire şeklindeki alt bölüm bir tarafta incelerek devam ediyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

2. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları O13, 2011, -0,45 m

Ölçüler: Uzunluk: 5,1 cm Genişlik: 3,6 cm Kalınlık: 0,25 cm Ağırlık: 9,5 gr

Tanım: Tüm olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında iki uçta plastik yivler ve uçta bir adet asma deliği. Daire şeklindeki alt bölüm bir yanda inceliyor.

Tarih: MÖ 8/7. yüzyıl

3. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları N12, 2012, -0,20 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 1,8 cm Uzunluk: 5,2 cm Sap genişliği: 1 cm Genişlik: 3,7 cm Kalınlık: 0,25 cm Ağırlık: 10 gr

Tanım: Tüm olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında iki uçta plastik yivler ve bir adet asma deliği yer alıyor. Daire şeklindeki alt bölüm incelerek devam ediyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

4. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,13 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Uzunluk: 6,7 cm Sap genişliği: 0,8 cm Genişlik: 4,2 cm Kalınlık: 0,15 cm Ağırlık: 7,4 cm

Tanım: Tüme yakın olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında yivler ve asma deliği mevcut. Daire şeklindeki alt kısım incelerek devam ediyor, küçük bir bölümü kırık.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

5. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,15 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Uzunluk: 6,3 cm Sap genişliği: 0,8 cm Genişlik: 3,9 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,9 gr

Tanım: Tüme yakın olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında yivler ve uçta bir adet asma deliği yer alıyor. Daire şeklindeki alt kısım incelerek devam ediyor. Dairenin 1/3'lük bir kısmı kırık.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

6. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,21 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,3 cm Uzunluk: 3,9 cm Genişlik: 3,3 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,3 gr

Tanım: Sap kısmı tam korunmuş, daire kısmının büyük bölümü kırık bronz pandantif. Sap üzerinde yivler ve uçta bir adet asma deliği yer alıyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

7. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m

Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 5,9 cm Genişlik: 4,1 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 3,7 gr

Tanım: Bronz pandantife ait iki parça, birleşiyor. Sap üzerinde yivler görülüyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

8. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,22 m  
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 2,2 cm Korunmuş genişlik: 0,8 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 2,1 gr  
Tanım: Sadece sap kısmı korunmuş bronz pandantif parçası. Sap üzerinde yivler ve bir adet asma deliği mevcut.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
9. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m  
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 5,5 cm Korunmuş genişlik: 4,4 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 4,1 gr  
Tanım: Üç parça halinde korunmuş bronz pandantif. Sap kısmında yivler yer alıyor.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
10. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m  
Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Korunmuş uzunluk: 3,3 cm Korunmuş genişlik: 1,9 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,9 gr  
Tanım: Sap ve dairenin küçük bir bölümü korunmuş bronz pandantif parçası. Dikdörtgen sap kısmı üzerinde yivler, asma deliği mevcut.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
11. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m  
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 2,4 cm Genişlik: 3,1 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 1,7 gr  
Tanım: Halka kısmının bir bölümü korunmuş bronz pandantif parçası.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
12. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,24 m  
Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Korunmuş uzunluk: 3,4 cm Korunmuş genişlik: 1,8 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,3 gr  
Tanım: Sap ve dairenin bir kısmı korunmuş bronz pandantif parçası. Sap kısmında yivler ve bir adet asma deliği yer alıyor.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
13. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Artemis sektörü S3 1/C, 1997, 11. tabaka  
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 5,3 cm Korunmuş genişlik: 5 cm Kalınlık: 0,3 cm  
Tanım: Halka kısmı korunmuş bronz pandantif. Dikdörtgen sapın sadece çıkışı korunmuş. Bağlantı kısmında ince bir yiv görülüyor.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
14. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Artemis sektörü S3 1/C, 1997, 11. tabaka  
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 4,6 cm Korunmuş genişlik: 3,6 cm Kalınlık: 0,2 cm  
Tanım: Halka kısmı korunmuş bronz pandantif. Dikdörtgen sapın sadece çıkışı korunmuş. Bağlantı kısmında ince iki yiv görülüyor.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
15. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Artemis sektörü IH12, 2006, +0,30 m  
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 4,9 cm Genişlik: 4,9 cm Kalınlık: 0,3 cm  
Tanım: Sap kısmı ve halkanın bir kısmı korunmuş bronz pandantif. Sap kısmında yivler ve bir adet asma deliği mevcut.  
Tarih: MÖ 7. yüzyıl

## Kaynaklar

### Antik Kaynaklar

- Hdt. Herodotos, *The Histories*  
*Herodot Tarihi*, Müntekim Ökmen çev., İstanbul, 1991.
- Hom. Homeros, *Iliad*  
*Ilyada*, Azra Erhat, A. Kadir çev., İstanbul, 2013.

### Modern Kaynaklar

- Andrews 1994 Andrews, T. K., *Bronzecasting at Geometric period Olympia and early Greek metals source*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Brandeis Üniversitesi, Ann Arbor, Michigan, 1994.
- Bouzek 1994 Bouzek, J., “Late Bronze Age Greece and the Balkans: A Review of the Present Picture”, *The Annual of the British School at Athens* 89, 1994, 217-234.
- Burkert 2007 Burkert, W., *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts, 2007.
- Fellmann 1984 Fellmann, B., *Frühe Olympische Gürtelschmuckscheiben aus Bronze*, Berlin, 1984.
- Gergova 1987 Gergova, D. *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien, Prähistorische Bronzefunde Abteilung 14, Band 7*, Münih, 1987.
- Günata 2017 Günata, G., *The Cult of Artemis at Klaros in Relation with the Worship of the Goddess in Western Anatolia and Greece*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul, 2017.
- Günata 2018 Günata, G., “Development of the Oracular Sanctuary of Apollo at Klaros in Relation to Theories of Greek Extra-Urban Sanctuaries”, Ed. Zunal, O., Polat, Y., Cevizoğlu, H., Gürtekin Demir, G., Polat, G., Günata, G., Doğan Gürbüzler, E. ve Pişkin Ayvazoğlu, C., *Prof. Dr. Nuran Şahin’e Armağan Kitabı ‘Epiphaneia’ / A Festschrift for Prof. Dr. Nuran Şahin from her Coleagues, Friends and Former Students*, İzmir, 2018, 201-210.
- Jevtić 1994 Jevtić, M., “O metalnim nalazima Basarabi kulture u Srbiji”, Ed. Tasić, N., *Kulture gvođenog doba JugoslavensKog Podunavlja*, Belgrad, 1994, 77-85.
- Jevtić 2007 Jevtić, M., “Sacred Groves of the Tribali on Miroc Mountain”, *Starinar* 56/2006, 2007, 271-290.
- Jevtić 2016 Jevtić, M. “Basarabi and Ferigile Finds on the Border Between the Carpathian Basin and Central Balkans. Contribution to the Early Iron Age Chronology”, Ed. Sándor Berecki, *Iron Age chronology in the*

*Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 8-10 October 2015*, Cluj-Napoca, 2016, 9-18.

- Kilian-Dirlmeier 1979 Kilian-Dirlmeier, I., *Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit, Prähistorische Bronzefunde Abteilung 11, Band 2*, Münih, 1979.
- Kilian-Dirlmeier 1984 Kilian-Dirlmeier, I., *Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Pelopones, Prähistorische Bronzefunde 13/8*, München, 1984.
- Kukoč 2010 Kukoč, S., “Unpublished Pendants from Asseria: A Contribution to the Understanding of the Liburnian Attire”, *ASSERIA* 8, 2010, 95-130.
- Mitrevski 1999 Mitrevski, D., “Grave of Paeonian Priestess from Marvinci-Contribution to Evaluation of Paeonian Religion in the Iron Age”, *Macedoniae Acta Archaeologica* 15, 1999, 69-89.
- Mitrevski 2007 Mitrevski, D., “Pogrebuvanja na sveštencičkite vo železno vreme vo Makedonija”, *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Slovenije, 2007, 563-582.
- Mitrevski 2013 Mitrevski, D., “Praistorija na Republika Makedonija”. Ed. Kuzman, P., Dimitrova, E. ve Donev, J., *Makedonija: mileniumski kulturno-istoriski fakti*, Skopje, 2013, 83-266.
- Morford ve Lenardon 2007 Morford, M. P. O. ve Lenardon, R. J., *Classical Mythology*, New York, 2007.
- Petrova 1999 Petrova, E., *Paeonia in the 2nd and the 1st Millennia BC*, Skopje, 1999.
- Potrebica 2008 Potrebica, H., “Contacts between Greece and Pannonia in the Early Iron Age with Special Concern to the Area of Thessalonica”, Ed. Biehl, P. ve Rassamakin, Y., *Import and Imitation in Archaeology* (Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 11), Langenweissbach, 2008, 187-212.
- Sokolovska 2012 Sokolovska, V., *The Ancient town at Isar-Marvinci, Valandovo*, Skopje, 2012.
- Şahin 2012 Şahin, N., “Apollon Klarios Bilicilik Merkezi”, Ed. Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z., Polat, G., *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 2012, 317-341.
- Şahin 2014 Şahin, N., “Les Campagnes de 2010 et 2011 à Claros: nouveaux apports”, Ed. Moretti J. ve Rabatel L., *Le Sanctuaire de Claros et son oracle. Colloque International Lyon, Maison de l’Orient et de la Méditerranée Amphithéâtre Benveniste 13-14 / 01 / 2012*, Lyon, 2014, 13-31.

- Şahin 2015 Şahin, N., “Klaros’tan Altın Yıldızlı Bronz Tanrıça Heykelciği”, Ed. Okan, E. ve Atilla, C., *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan / Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, İstanbul, 2015, 397-404.
- Şahin ve Günata 2016 Şahin, N. ve Günata, G., “Klaros’ta Ele Geçen Altın Buluntular”, *Lydia ‘Altın Ülke’ Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu, 9-11 Ekim 2015*, Salihli, 390-398.
- Tasić 2004 Tasić, N., “Historical picture of development of Early Iron Age in the Serbian Danube basin”, *Balkanica* 35, 2004, 7-22.
- Van der Vaart-Verschoof ve Schumann 2017 Van der Vaart-Verschof, S. ve Schumann, R., “Differentiation and globalization in Early Iron Age Europe: Reintegrating the early Hallstatt period (Ha C) into the debate”, Ed. Van der Vaart-Verschof, S. ve Schumann, R., *Connecting Elites and Regions: Perspectives on contacts, relations and differentiation during the Early Iron Age Hallstatt C period in Northwest and Central Europe*, Leiden, 2017, 9-27.
- Vassileva 2007 Vassileva, M., “First Millennium BC Ritual Bronze Belts in an Anatolian and Balkan Context”, *Thrace in the Graeco-Roman World, Proceedings of the 10th International Congress of Thracology, Komotini-Alexandroupolis 18-23 / 10 / 2005*, Athens, 2007, 669-679.
- Verger 2008 Verger, S., “Notes sur les vêtements féminins complexes figurés sur les stèles dauniennes”, Ed. Volpe, G., Strazzulla, M. J. ve Leone, D., *Storia e archaeologia della Daunia in ricordo di Marina Mazzei: atti delle giornate di studio (Foggia 19-21 maggio 2005)*, Bari, 2008, 103-132.

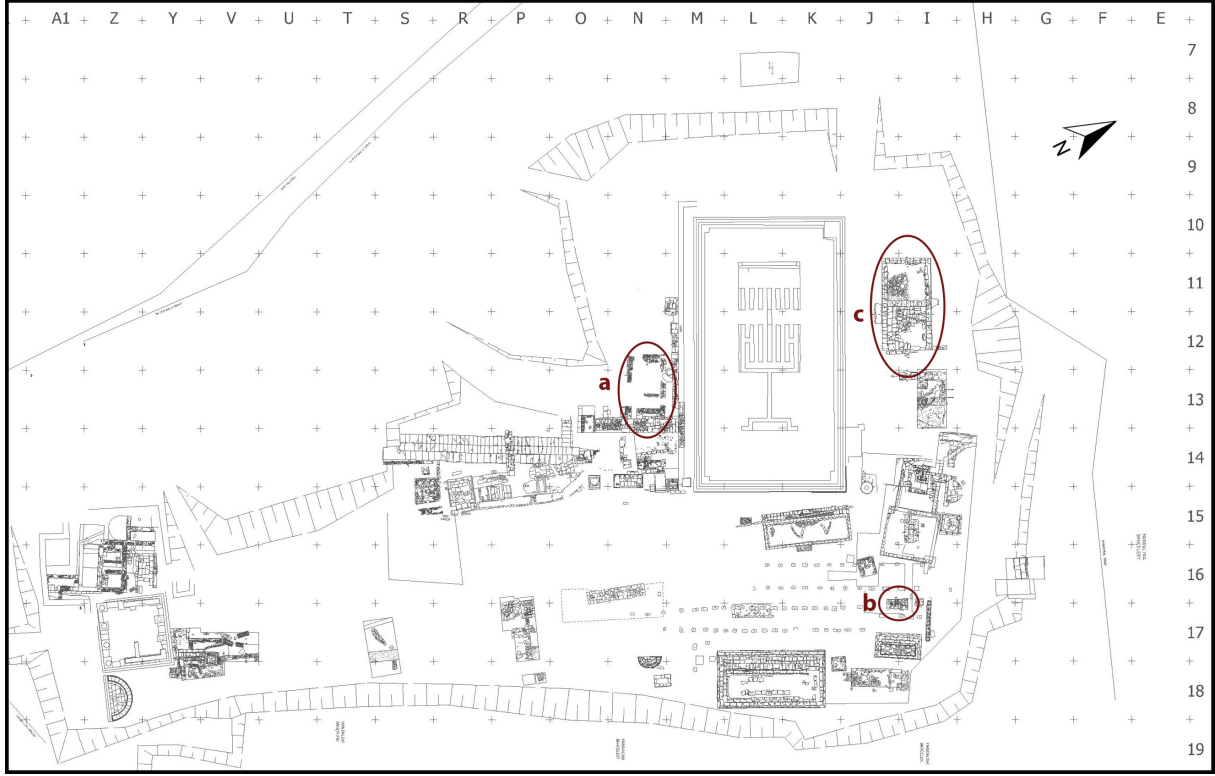
### Resimlerin Listesi

**Resim 1.** Klaros Apollon Kutsal Alanı Vaziyet Planı. a. Leto ile ilişkili MÖ 7. yüzyıl yapısı, b. Artemis’e adanmış Arkaik sunak, c. Artemis’e adanmış Geç Hellenistik Dönem Tapınağı.

**Resim 2.** Katalog Numarası 1-3

**Resim 3.** Katalog Numarası 4-11

**Resim 4.** Katalog Numarası 12-15



**Resim 1.** Klaros Apollon Kutsal Alanı Vaziyet Planı. a. Leto ile ilişkili MÖ 7. yüzyıl yapısı, b. Artemis’e adanmış Arkaik sunak, c. Artemis’e adanmış Geç Hellenistik Dönem Tapınağı.

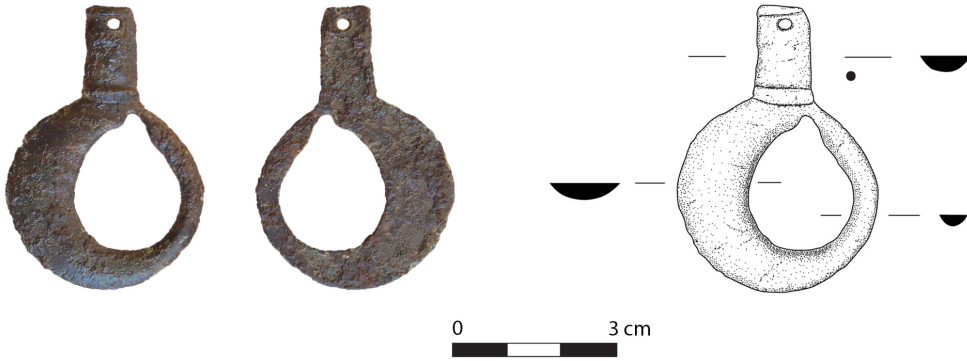




1



2



3

**Resim 2.** Katalog Numarası 1-3



**Resim 3.** Katalog Numarası 4-11



12



13



14



15

**Resim 4.** Katalog Numarası 12-15